

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Редакційна рада

Голова ради — В.М. ЛИТВИН

Члени ради: В.М. ГЕЄЦЬ, Л.В. ГУБЕРСЬКИЙ, І.М. ДЗЮБА,
М.Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, Ю.А. ЛЕВЕНЕЦЬ,
О.С. ОНИЩЕНКО, Ю.М. ПАХОМОВ, С.І. ПИРОЖКОВ,
М.В. ПОПОВИЧ, В.А. СМОЛІЙ, Ю.С. ШЕМШУЧЕНКО

Редакційна колегія

Голова колегії — В.А. СМОЛІЙ

Члени колегії: Г.В. БОРЯК (заступник голови колегії),
В.Ф. ВЕРСТЮК, С.В. ВІДНЯНСЬКИЙ, В.О. ГОРБИК,
В.М. ДАНИЛЕНКО, М.Ф. ДМИТРІЄНКО, Я.Д. ІСАЄВИЧ,
Г.В. КАСЬЯНОВ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (заступник голови колегії),
О.Є. ЛИСЕНКО, В.М. ЛИТВИН, Ю.А. ПІНЧУК, О.П. РЕЄНТ,
О.С. РУБЛЬОВ (відповідальний секретар), П.С. СОХАНЬ,
О.П. ТОЛОЧКО, П.П. ТОЛОЧКО, П.Т. ТРОНЬКО, О.А. УДОД

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

9

ТОМ

Прил—С

політи, і бачив у них торг. пункти. Наступні дослідники визначили як скіфські. Б.Граков обгрунтував ідею безперервного існування С. у Нижньому Подніпров'ї і формування тут у 2 ст. до н. е. «Малой Скіфії». У результаті за городищами Нижнього Подніпров'я затвердилася назва «пізньоскіфські», яка мала на увазі як етнічне, так і хронологічне, визначення. Н.Погребова зарахувала початок існування пізньоскіфської к-ри на Нижньому Дніпрі до межі 3 і 2 ст. до н. е. і припустила, що ці поселення були центрами окремих місц. племен, які входили до складу Малої Скіфії та були підпорядковані крим. Скіф. царству. М.Вязьмітіна вважала: після того, як осн. частина скіфів пішла до Криму і *Добруджі*, населення, що залишилося, трансформувалося в пізньоскіфське, у ньому поступово зменшувалися ознаки скіф. к-ри і наприкінці 1 ст. до н. е. — у 1 ст. склалася синкретична к-ра на основі взаємодії представників різних етнічних груп (нащадків С. як осн. ядра, вихідців з ольвійської хори, *гетів*, сарматів та ін.).

У світлі нових хронологічних даних виявлено розрив (більше 100 років) в існуванні скіфської і пізньоскіфської к-р, що певною мірою пояснило значні відмінності між ними, але поставило проблему формування пізньоскіф. к-ри. Пізньоскіф. пам'ятки виникли не раніше 2-ї пол. 2 ст. до н. е. й існували до 2 ст., маючи синкретичний характер від самого заснування. Таким чином, назва «пізньоскіфські» тепер вказує насамперед на хронологію і втрачає етнічний зміст.

Літ.: Граков Б.Н. Каменское городище на Днепре. «Материалы и исследования по археологии СССР» (М.), 1954, № 36; Погребова Н.Н. Позднескифские городища на Нижнем Днепре (городища Знаменское и Гавриловское). Там само, 1958, № 64; Вязьмитина М.И. Золота Балка: Поселення сарматського часу на Нижньому Дніпрі. К., 1962; *Ї ж.* Золотобалковский могильник. К., 1972; *Зайцев Ю.П.* Неаполь Скифский (II в. до н. э. — III в. н. э.). Симферополь, 2003; *Былкова В.П.* Нижнее Поднепровье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений). Херсон, 2007; *Пуздровский А.Е.* Крымская Скифия II в. до н. э. — III в. н. э.

Погребальные памятники. Симферополь, 2007.

В.П. Былкова.

СКІФИ-ЗЕМЛЕРОБИ (скіфи-георгой, Σκίθαι γεωργοί) — одне з етно-територіальних угруповань Скіфії, відомих з опису Геродота. Згідно з його «Історіями» С.-з. жили на північ від *Гілеї*, між річками *Борисфен* і *Пантикап* (незважаючи на заплутаність опису, можна зрозуміти, що йдеться про пониззя Дніпра, найвірогідніше — його лівобережжя). Традиційно давньогрецьке γεωργοί перекладали як «землероби», що викликає труднощі при локалізації С.-з., оскільки степові обшири в пониззі Дніпра протягом скіф. періоду асоціюються насамперед із кочовим способом господарювання. Усунути ці труднощі дає змогу гіпотеза, згідно з якою термін γεωργοί є результатом адаптації греками незрозумілої для них іранської самоназви (її реконструкція за В.Абаєвим — «ті, що вшановують худобу»). У такому випадку С.-з. можна розглядати як племінне об'єднання (орду) степових *скіфів*, що входило до конфедерації, очолюваної *царськими скіфами*. Разом із цим, накопичений протягом останніх десятиліть археол. матеріал дав підстави Н.Гаврилюк висловити гіпотезу, що від 2-ї пол. 5 ст. до н. е. в районі *Кам'янського городища* поступово складався осередок осілости степових скіфів. Тож опис Геродота, можливо, зафіксував початковий етап седентеризації (осідання) частини скіф. населення Степу. В такому разі цілком слушно вжитий термін «георгой» мав на увазі термінологічно протиставити це населення *скіфам-орачам*, для яких рільницький госп. уклад був традиційним, а не шойно засвоєним.

Літ.: Абаев В.И. Геродотовские Skythai georgoi. «Вопросы языкознания», 1981, № 2; *Доватур А.И. и др.* Народы нашей страны в «Истории» Геродота. М., 1982; *Гундин Л.А.* Членение скифских племен по данным лингво-филологического анализа (Геродот, кн. IV). В кн.: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. М., 1984; *Гаврилюк Н.А.* Домашнее производство и быт степных скифов. К., 1989; *Ї ж.* История экономики Степной Скифии. К., 1999; *Мозолевский Б.М.* Етнічна географія Скіфії. К., 2005.

СКІФИ-КОЧОВИКІ (скіфи-номади, Σκίθαι νομάδες) — одне з етно-територіальних угруповань Скіфії, відомих з опису Геродота. Згідно з його «Історіями» С.-к. жили в степу між *скіфами-землеробами* на заході та *царськими скіфами* на сході, межею з останніми була р. *Терр* (імовірно, сучасна Молочна). С.-к. можна розглядати як племінне об'єднання (орду), що входило до конфедерації, очолюваної царськими скіфами.

Літ.: *Доватур А.И. и др.* Народы нашей страны в «Истории» Геродота. М., 1982; *Мозолевский Б.М.* Етнічна географія Скіфії. К., 2005.

СКІФИ-ОРАЧІ (скіфи-аротери, Σκίθαι ἀροτήρες) — одне з етно-територіальних угруповань Скіфії, відомих з опису Геродота. Згідно з його «Історіями» С.-о. жили між *алазонами* на півдні та *неврами* на півночі, займалися землеробством, при цьому вирощували хліб на продаж. Ототожнюються з носіями скіф. лісостепової к-ри на правобережжі Дніпра (див. *Скіфи*).

Літ.: *Доватур А.И. и др.* Народы нашей страны в «Истории» Геродота. М., 1982; *Мозолевский Б.М.* Етнічна географія Скіфії. К., 2005.

СКІФІЯ (грец. Σκυθία, лат. Scythia) — антична назва Сх. Європи (крім її пн. частини). Відома з кінця 7 ст. до н. е. і спочатку позначала країну між Нижнім Дунаєм та Доном, в якій панували *скіфи*. Після того, як ареал розселення скіфів скоротився, а їхнє місце в причорномор. степах зайняли *сармати*, термін «Скіфія» став суто географічним і аж до Нового часу широко вживався (як архаїзм) в істор. і геогр. працях. (Див. також *Скіфський міф*.)

Літ.: *Скржинская М.В.* Скифия глазами эллинов. СПб., 2001; *Подосинов А.В.* Восточная Европа в римской картографической традиции: Тексты, перевод, комментарий: Древнейшие государства на территории Восточной Европы. М., 2002.

СКІФСЬКИЙ МІФ — етногенетичні перекази, які пов'язують походження того чи ін. «обраного» народу/нації та його культ., цивілізаційну чи істор. місію з і

скіфами. У типологічному сенсі С.м. належить до героїко-генетичних міфів із мандрівними сюжетами (див. *Міф історичний*), які циркулювали на теренах Сх. Європи протягом середньовіччя та ранньомодерної доби, а в к-рі, мист-ві та літературі побутують і донині. С.м. зазвичай спирається на поетику й естетику номадизму з апологією ідеї етнополіт. та етнокульт. опанування великого простору між Дунаєм та Доном (*Скіфії, Великої Скіфії*), що супроводжувалося зіткненням/взаємодією протиставленням кочової та землеробської к-р у вигляді символічних міфообразів. Витоки С.м. часом приписують ранньовізант. літописній традиції, в якій варварські народи Пн. Причорномор'я, в т. ч. слов'яни, іноді іменувалися «скіфами» чи «тавроскіфами» за відповідними антич. взірцями. Досить часто С.м. фігурує в синкретичному вигляді як складова частина Сарматського чи Скіфо-Сарматського міфу (див. *Сарматизм*). С.м. щодо походження сх. слов'ян побутує і в польсь. та чеських хроніках 13—14 ст.

Модерна актуалізація С.м. відбулася за часів Просвітництва завдяки популяризації знаменитої «Історії» *Геродота*, зокрема 4-ї книги «Мельпомена». Недаврем Пн. Причорномор'я і навіть вся Сх. Європа часто-густо сприймалися просвітницькими мислителями в контексті антич. традиції. Приміром, *Вольтер* в «Історії Росії за Петра Великого» описував недавнє минуле етногеогр. дефініціями (скіфи, *Борисфен*, *Меотида* та ін.) з обсягу античної Скіфії, а *Й.-Г. Гердер* навіть пророкував українцям істор. долю «нової Греції». Відтак дискусії про зв'язок скіфів зі слов'янами точилися протягом усього 18 ст., зокрема за участі *М. Ломоносова*, *В. Тредіаківського* та ін. Власне, у межах просвітницько-раціоналістичної парадигми визрівала преромантична модифікація С.м., котра асоціювалася з тезою про скіфів як «синів Природи» — «первісний» чи «незайманий» цивілізацією народ, що кристалізувалася та набула нового, месіанського сенсу саме в добу *романтизму*. Мотиви й теми С.м. в контексті антиза-

хідних настроїв та рефлексій, передусім із перспективи культ. протиставлення слов'ян. варварства та європ. цивілізації, кочового та осілого стилю життя, позиціонування скіфства як ідеалістичного хронотопа, своєрідного взірця для наслідування в культ. і громад. практиках «зайвих людей», «вічних скитальців», простежуються в багатьох рос. та укр. інтелектуалів, митців, поетів, художників 19 — поч. 20 ст., зокрема у творах Андрія Белого, О. Блока, В. Брюсова, О. Герцена, М. Гоголя, Ф. Достоевського, С. Єсеніна, Є. Замятіна, М. Лермонтова, К. Петрова-Водкіна, С. Прокоф'єва, О. Пушкіна та ін. Напр., поширені аналогії між скіф. тактикою «випаленого простору» у війні супроти перського царя *Дарія I* та пожежею *Москви* 1812, партизан. нападами на війська французького імп. *Наполеона I* Бонапарта, метафорично названими «скіфською війною». Спільні теми з обсягу С.м. та укр. фольклору традиційно відшукують на полі номадизму як кочового, аскетичного способу буття, з якими асоціюють низку міфообразів — *Великий Луг (Гілея)*, вічна ріка Дніпро-Славути (Борисфен) тощо. На цьому ґрунті поставали спроби тою чи ін. мірою пов'язати походження козацтва зі скіфами. Приміром, у літописі *Г. Граб'янки* походження козаків виводиться від «скіфського народу» — *хазарів*. Відтак Скіфія традиційно розглядалася як праукр. терен у писаннях ряду укр. діячів, письменників та публіцистів. У рос. соціогуманітаристиці поч. 20 ст. значної популярності набула культурно-літ. течія, відома як скіфство, одним із фундаторів якої був Р. Іванов-Разумник (псевдонім Скіф). У сучасній соціогуманітаристиці скіфство розглядається як вислів культурницького радикалізму лівоесерівської інтелігенції (Р. Іванов-Разумник, М. Спиридонова були членами *Партії соціалістів-революціонерів*) і, заразом, як предтеча знаменитого євразійства. Вважають, що і скіфство, і євразійство запозичили низку мотивів і сюжетів С.м. (протиставлення європ. Заходу — «Старого світу» та євразійського Сходу — «Нового світу», культ. чи братсь-

кої спілки азійських та слов'янських народів, естетика первісної, незайманої краси і обстоювання моральної правди, ідея вічного скитальства та пошуків ідеального тощо). С.м. справив певний вплив і на наук. студії, присвячені прабатьківщині слов'янства, зокрема у працях ряду відомих рос. учених (*Б. Рыбаков*, *О. Соболевський* та інші).

Літ.: Скифы, сб. 1—2. Пг., 1917—18; *Рыбаков Б.А.* Геродотова Скифия: Историко-географический анализ. М., 1979; *Куклина И.В.* Этногеография Скифии по античным источникам. Л., 1985; *Дьякова Е.А.* Христианство и революция в мирозерцании «скифов» (1917—1919 гг.). В кн.: Известия АН СССР: Серия литературы и языка, т. 50. М., 1991; *Геродот из Галикарнасу*. Скіфія: Найдавніший опис України з V століття перед Христом. К., 1992; *Лотман Ю.М.* О поэтах и поэзии. СПб., 1996; *Бобринская Е.* Скифство в русской культуре начала XX века и скифская тема у русских футуристов. «Искусствознание» (М.), 1998, № 1; Реальность этнических мифов. М., 2000; *Леонтьев Я.В.* «Скифы» русской революции. М., 2007.

О.В. Ясв.

СКЛАВИНИ, склавени — самоназва слов'ян, модифікована відповідно до латинських (Sclavi, Sclaveni, Sclauini) та грецьких (Σκλάβήνοι, Σκλαύηνοι, Σκλάβίνοι) фонетичних і граматичних норм (різні форми написання терміна можуть зустрічатися навіть у тексті одного автора й не мають принципового значення). Саме цим етнонімом від серед. 6 ст. ранньосередньовічні автори позначали новий народ, який з'явився на пн. кордоні *Візантії*. До поч. 7 ст. С. в більшості джерел фігурували разом з *антами*. У С. та антах вбачають два гол. племінні об'єднання *слов'ян (давніх)*, що здійснили широку експансію на центрально- та південноєвроп. теренах упродовж 6—7 ст. Джерела 6 ст. одностайні в тому, що С. та анта походять від спільного кореня (*венедів*), мають подібну мову та побуту к-ру. Археол. еквівалентом С. вважають пам'ятки *празької культури*.

С. визначаються джерелами як доволі мобільне населення, однак їхнє госп-во базувалося на *землеробстві*. Стабільність економіки С. засвідчена згадками про значні запаси злаків і велику